

Наталія МАЛЕЦЬ

УТВЕРДЖЕННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ВЛАДИ НА ЗАКАРПАТТІ (1945–1950)

Розкрито процес радянзації Закарпаття в перші повоєнні роки. Проаналізовано соціалізацію суспільно-економічного і політичного життя краю. Зокрема схарактеризовано особливості проведення колективізації, масштаби “класової боротьби” та нищення “ворогів народу”, ліквідації Греко-Католицької Церкви. На конкретних прикладах показано антиукраїнську сутність радянського режиму.

Ключові слова: Закарпаття, радянізація, тоталітаризм.

Особливості Закарпаття зумовлені тисячолітнім перебуванням краю у складі різних держав, що спричинило значну політичну й культурну ізольованість від основних територій. А також його своєрідним геополітичним розташуванням на межі з етнічними землями румунів, угорців, словаків і поляків та їх етнодержавних утворень.

Оцінка суспільно-політичного життя України другої половини 40-х – початку 50-х років, зокрема й ідеологічних кампаній, розглядалася в низці узагальнювальних робіт, монографіях та наукових статтях. Проте питання етнополітичного й етнокультурного життя населення Закарпаття у вказаний період не відзначаються появою серйозних досліджень. Мета статті – проаналізувати наслідки національної політики СРСР та етнополітичний й етнокультурний розвиток Закарпаття в 1940–1950-х роках.

Акт возз’єднання Закарпаття з Україною хоча і визначив напрям етнополітичного й етнокультурного розвитку краю, проте не вирішив питання його юридичного входження до складу радянської державної системи. Після підписання 29 червня 1945 р. радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну і ратифікацій Національними зборами Чехословаччини (22.11.1945) та Президією Верховної Ради СРСР (27.11.1945) було відкрито шлях до всеохопного поширення у краї радянських порядків. Із цього часу в Закарпатті повсюдно утверджуються т. зв. соціалістичні суспільно-економічні відносини та комуністична ідеологія, що стали основними чинниками як впливу населення за межі області, так і його внутрішньообласних міграцій. “Соціалістичну перебудову” регулювала низка постанов Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У) та Закарпатського обкому КП(б)У, які охоплювали весь господарський комплекс, культурне, духовне і побутове життя всіх етнічних і соціальних груп населення краю.

Кадрова політика більшовицько-радянської влади у краї була такою ж, як і на решті території УРСР. Людина, що обіймала певну номенклатурну посаду, мусила

відповідати не стільки професійним вимогам, скільки бути носієм ленінсько-сталінських ідеалів будівника “світлого комуністичного майбутнього”. Регіональні партійні керівники недовіряли місцевим активістам і, зазвичай, обмежувалися висуненням їх на другорядні посади. Не сприяла налагодженню співпраці з місцевим населенням і тогочасна військово-політична ситуація – масштабний антирадянський рух опору та жорстока реакція на нього офіційної влади¹.

Починаючи із 1945 р., започатковано соціально-політичні заходи, які вплинули на зміст і напрям розвитку етнічних процесів. Так, уже в радянсько-чехословацькій угоді від 29.06.1945 р. передбачений вільний вибір (оптація) громадянства колишніх громадян Чехословаччини. У результаті реалізації договору близько 10 тис. українців із Чехословаччини стали громадянами СРСР, а близько 10 тис. українців – чехословацькими громадянами². Уже із середини 1945 р. почалася масова демобілізація фронтовиків. До кінця серпня 1945 р. до Прикарпатського військового округу демобілізовано 39 тис. військовослужбовців. Значна їх частина була працевлаштована на керівні посади в Закарпатті³.

Входження Закарпаття в радянську державно-політичну систему створило передумови для реалізації політики, що здійснювалась в УРСР упродовж 1920-х років і відома під назвою “українізація”. Як і в Україні, її ВКП(б) розпочала зі змін у партійному керівництві. Зокрема на 1 січня 1947 р. кількість комуністів-українців збільшилась з 297 до 3 551, росіян – з 11 до 1 579, євреїв – з 71 до 165. До них додалось 77 білорусів, 12 поляків, 8 румун, 55 представників інших національностей⁴. Однак керівники облвиконкому продовжували скаржитись, що “апарат облвиконкому та його відділи, ще не повністю очищені від ворожих елементів”⁵. Загалом упродовж 1946–1947 рр. замінено 844 працівники номенклатури обкому КП(б)У⁶.

Прислані у край “досвідчені” партійні й державні працівники почали поширювати більшовицькі методи роботи на місцеві кадри. Комплектування органів управління засвідчувало недовіру до закарпатських українців, оскільки обов’язково з місцевим працівником ставився “товариш” із-за меж області. Місцевих вважали “непридатними” для управління навіть відділами облвиконкому й обком КП(б)У.

Уже впродовж 1945–1946 рр. у політичній практиці остаточно утвердився негласний поділ на приїжджих і місцевих. Перевагу перших засвідчують архівні матеріали. Зокрема в 1946 р. серед керівництва м. Мукачева було 88 українців, 94 росіяни, 2 угорці, 2 чехи, 11 євреїв. Якщо врахувати, що серед 88 українців половина були приїжджими, то загальна кількість російськомовних керівників сягала 83 %⁷. З матеріалів бачимо, що новоприбулі комуністи із-за меж області вже в 1946 р. обіймали більшість керівних посад у Закарпатті. Серед них чимало фахівців, які зробили

¹ Стародудець Г. Сутнісні характеристики портрета голови сільради Західної України в перші повоєнні роки / Г. Стародудець // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – Луцьк, 2012. – Вип. 10(235). – С. 80.

² Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. Р-195. – Оп. 23. – Спр. 4. – Арк. 74–75.

³ Лемак В. Колективізація на Закарпатті: як це було? / В. Лемак // Новини Закарпаття. – 1993. – 6 травня.

⁴ Довганич О. Антирадянські молодіжні організації / О. Довганич // Наш рідний край (Ужгород). – 1998. – № 3. – С. 28–43.

⁵ ДАЗО. – Ф. Р-195. – Оп. 23. – Спр. 4. – Арк. 27.

⁶ Лемак В. Вказ. праця.

⁷ Там само.

вагомий внесок у розвиток соціально-економічного і національно-культурного життя регіону, зокрема молоді випускники Полтавського, Черкаського та інших педінститутів, а також медичні працівники. У 1945–1946 рр. до краю прислано 885, а в 1946–1947 рр. – 1 500 вчителів зі східних областей України⁸.

Економічна політика радянського керівництва в 1945–1950 рр. була спрямована на те, щоб залучити ресурси краю до відбудови зруйнованого війною господарства країни. Наприкінці 1945 р. у краю вдалося відновити близько 260 дрібних і середніх підприємств, а під час виконання першої п'ятирічки (1946–1950) здійснити націоналізацію промисловості, провести колективізацію сільського господарства, реконструювати й спорудити понад 100 промислових підприємств⁹.

Масштабні господарсько-культурні перетворення потребували значної кількості нових фахівців. Під час виконання п'ятирічки до області постійно скеровували російськомовних інженерів, техніків, механіків і робітників, а в сільську місцевість направлено понад тисячу агрономів та механізаторів¹⁰. Це змінило етнічний склад населення Ужгорода, Мукачєва, Хуста, Виноградова, Берегова, Чопа та інших міст. У 1950 р. українці переважали в усіх районних центрах, окрім Берегова.

Проблему малоземелля і зайнятості влада спробувала вирішити в 1945 р. шляхом переселення українських безземельних і малоземельних селян із Верховини в низовині села Берегівщини, Виноградівщини, Мукачівщини й Ужгородщини. До липня 1945 р. переселено 1 472 сім'ї. З Перечинщини і Великоберезнянщини було переселено 113 сімей в Ужгородщину, з Волівеччини – 278 сімей на Берегівщину, із Свалєвщини – 96 сімей на Мукачівщину, з Міжгірщини, Тячівщини і Рахівщини – 985 сімей на Виноградівщину, Берегівщину й Ужгородщину тощо¹¹.

Входження Закарпаття в соціально-економічний і культурний комплекс СРСР дало можливість властям використати трудові ресурси краю поза його межами. Уряд Союзу взяв курс на масштабні переселення закарпатців в інші регіони, але не обмежував, не стримував, а заохочував переселення в Закарпаття російськомовних з інших областей. Виселенню і витісненню закарпатців із рідного краю сприяла колективізація¹².

Національно свідомі інтелігенція, зокрема молодь, швидко збагнула анти-українську і великодержавну сутність радянського режиму. З кінця 1946 – початку 1947 р. розпочалися “полювання” на удаваних і реальних націоналістів. За цих обставин в особливо важкому становищі опинилися українці Закарпаття, які в 1938–1939 рр. проголосили незалежність Карпатської України. Упродовж 1946–1950 рр. у Закарпатті існувало понад 30 українських патріотичних організацій, які виникали і діяли в усіх містах та районах області. Радянські каральні органи розпочали репресії проти українських патріотів, арештовували й засуджували сотні юнаків і дівчат на чималі терміни ув'язнення¹³.

⁸ Довганич О. Антирадянські молодіжні організації... – С. 28–43.

⁹ Тиводар М. Ідеологічне чаклунство над культурою (що дісталось нашим дітям) / М. Тиводар // Закарпаття: народознавчі роздуми. – Ужгород, 1995. – С. 65–84.

¹⁰ Довганич О. Антирадянські молодіжні організації... – С. 86–87.

¹¹ Там само.

¹² Баран В. Теорія тоталітаризму: генеза і сутність / В. Баран // Сучасність. – 1996. – № 9. – С. 15.

¹³ Довганич О. Переслідування молоді за втечі зі шкіл ФЗН та за антирадянську пропаганду у військових частинах / О. Довганич, О. Хланта // Карпатська Україна. – 1999. – 12 жовтня.

Водночас велась цілеспрямована політика для ліквідації Греко-Католицької Церкви, яка мала 265 парафій, 450 тис. вірників і 350 священників. Брудною ідеологічною пропагандою, політичним та економічним тиском, арештами й фізичними розправами над священниками, вбивством єпископа Ф. Ромжі радянські власті згорнули діяльність Греко-Католицької Церкви, а 28 вересня 1949 р. православні єрархи оголосили про припинення її існування у краї.

Входження Закарпаття до всеукраїнських соціально-економічних і культурних структур посилювало відчуття реальної єдності й ідентичності з усім українським етносом, його культурою та історією. Найперше й найповніше українізацію проводили в освіті й культурі. Комуністи надавали їх розвитку особливого значення і досягли в цій сфері значного успіху. Уже з перших днів у державних установах та школах почали впроваджувати українську літературну мову, хоча не було прийнято жодного урядового документа, який би регламентував її використання в міських інституціях влади.

Мета перших заходів радянської українізації на Закарпатті – розширити і зміцнити використання української літературної мови. Особливих труднощів у цьому влада не мала, бо вже упродовж 20–30-х років ХХ ст. українці тут пройшли важливий шлях національної самоідентифікації. Через систему освіти і популяризацію кращих зразків української народної та професійної культури українці Закарпаття легко й невимушено засвоювали літературну мову. Україномовна політика в більшості дитячих ясел, садків, шкіл, університетів, закладів культури не допомагали вивчати українську літературну мову, її красу, колорит, мелодику, а й сприяла утвердженню української національної свідомості.

Масштабні соціально-політичні зміни й урбанізація пришвидшили процеси етнічної консолідації українців Закарпаття. Окремі з них у розвитку української національної культури вбачали альтернативу ідеологічній комунізації. Це свідчило про те, що радянський режим не повністю контролював культурну діяльність закарпатської інтелігенції. Інші, сповнившись відчуттям новизни і звільнення від традицій попередніх епох, щиросердно чи з кон'юнктурних міркувань, за апробованими зразками, долучилися до творення нової культури ілюзорного комуністичного суспільства.

Отже, в 1945–1950 рр. майже повністю закінчено соціалізацію суспільно-економічного і політичного життя Закарпаття: проведено суцільну колективізацію, майже завершено “класову боротьбу” і знищено “ворогів народу”, ліквідовано Греко-Католицьку Церкву, єдиною дозволеною ідеологією стала комуністична, а єдиною чинною партією – ВКП(б).

Саме в цей період, у роки сталінщини, у краї формувався радянський патріот-інтернаціоналіст як руйнівник, глумитель над традиціями місцевого населення, насаджувач нових радянських порядків жорстокими методами. Цьому сприяла реставрація російського імперського мислення, пропаганда особливої історичної і революційної місії російської радянської нації. На цьому ґрунті сформувався в усіх російськомовних Закарпаття не лише зневажливе ставлення до національно-культурних традицій місцевого населення, а й сприйняття “местных” як людей другого сорту.

У післявоєнний період почало формуватись роздвоєння національної свідомості українців Закарпаття: з одного боку, пристосовувалась відповідно до нових комуністичних політичних та ідеологічних вимог, а з іншого – характеризувалась прихованим стійким збереженням українських національних культурно-історичних традицій доби Карпатської України. Закарпатські українці усвідомили антиукраїнську сутність радянського режиму і, зберігаючи традиції визвольних змагань попередніх часів, знову висунули зі свого середовища культурних і політичних діячів загальнонаціонального масштабу.

Наталья Малец. Утверждение коммунистической власти на Закарпатье (1945–1950)

Раскрыт процесс советизации Закарпатья в первые послевоенные годы, проанализировано социализацию общественно-экономической и политической жизни края, в частности охарактеризованы особенности проведения коллективизации, масштабы “классовой борьбы” и уничтожения “врагов народа”, ликвидации Греко-Католической Церкви. На конкретных примерах показано антиукраинскую сущность советского режима.

Ключевые слова: Закарпатье, советизация, тоталитаризм.

Natalia Malets. Establishment of communist totalitarianism in Transcarpathia (1945–1950)

The process of Sovietization Transcarpathia in the early postwar years, the analysis of socialization socio-economic and political life of the region, including The features of collectivization, the extent of “class struggle” and the destruction of «enemies» liquidation of the Greek Catholic Church, with specific examples shown anti-Ukrainian nature of the Soviet mode.

Key words: Transcarpathia, Sovietization, totalitarianism.